

DIASZPÓRA/SZÓRVÁNY

Tóth Pál Péter

Annak érdekében, hogy egy vizsgált jelenségre vonatkozó adatok között releváns összefüggéseket állapíthassunk meg, jól definiált, egyértelmű fogalmakat kell használnunk.¹ Éppen ezért nem tekinthetünk el attól, hogy a *diaszpóra* vagy *szórvány* fogalmát ne határozzuk meg.²

A diaszpóra szó görög eredetű, s eredetileg a zsidóságra, illetve a zsidó keresztényekre vonatkozott. Természetesen a fogalmat ennél általánosabb értelemben is használhatjuk, s akkor valamely vallás vagy egyéb közösség tagjainak más vallásúak vagy közösségek közé történt, történő *szétszórását*, *szétszóródását*, *szétszórását* jelenti. Az *Akadémiai kislexikon* a zsidóság önálló államiságon kívüli időszakát is a diaszpóra fogalmát használva írja le.³ Mivel a fogalom eredetileg a fentiekben jelzett összefüggésekre vonatkozott, kézenfekvőnek látszott, hogy megnézzük a Bibliában azokat a helyeket, ahol ezt a fogalmat valamilyen összefüggésben használták.

A diaszpóra szót sem a Károli-féle, sem a Szent István Társulat új kiadású Bibliája nem „ismeri”, de ez természetes is, mert fordításról van szó. Ennek megfelelően a magyar nyelvfejlődésnek vagy a nyelv mindenkori állapotának megfelelően a Károli-féle Biblia az *elszéledt*, a *szétszört* s ehhez hasonló fogalmakat, a Szent István Társulat új kiadású Bibliája pedig már a *szórvány* fogalmát használja. Ezeket a fogalmakat viszont már mindkét Bibliában számos helyen megtaláljuk. Valamennyi kigyűjtött összefüggés idézése, felsorolása fölösleges annak dokumentálására, hogy a vizsgált fogalmak a fentiekben bemutatott értelmezéseknek megfelelnek. Éppen ezért az e problematikával kapcsolatos bibliai szövegek közül csak néhányat idéznénk:

Szétszórlak benneteket a nemzetek közé. Kardot rántok ellenetek, hogy országotokat pusztasággá tegyem és városaitokat romhalmazzá (Lev 26,33).

¹ A tanulmány a Nemzeti Kutatási Fejlesztési Alap 5/0084/2002. számú projekt keretében készült.

² A diaszpórát magyarul szórványnak nevezzük, ennek megfelelően a dolgozatban a diaszpóra és a szórvány fogalmát azonos tartalommal használjuk. *A magyar nyelv értelmező szótára* szerint a *szór* ige ótörök eredetű (savur vagy saur), s ez a földművelés műszavaként került a magyar nyelvbe. A *szór* ige *szórvány* vagy *szórványos* alakja pedig nyelvújítási alkotás.

³ Az *Akadémiai kislexikon* szerint a diaszpóra „eredetileg zsidó vallási és történeti fogalom, amely egyrészt a zsidóságnak önálló államiságon kívüli időszakát, másrészt a világ zsidóinak Izraelen kívül élő tagjait jelöli”.

Az Úr *szétszór* titeket a népek közé, és csak kevesen maradnak meg a népek között, ahová az Úr visz benneteket (MTörv 4,27).

Az Úr ugyanis *szétszór* a népek közé a világ egyik végétől a másikig, s ott más isteneknek szolgálsz, akiket sem te, sem atyáid nem ismertek, fából és kőből valóknak (MTörv 28,64).

...megszegtük parancsaidat. Ezért aztán megengedted, hogy kifosszanak bennünket, fogságba hurcoljanak és megöljenek; hogy szóbeszéd és gúny tárgya meg intő példa legyünk a népek számára, amelyek közé *szétszórtál* bennünket (Tób 3,4).

Ámán akkor így szólt Achaszvéros királyhoz: „Királyságod megszámlálhatatlan népe között él a tartományokban *szétszórtan* és elkülönülten egy nép. Törvényük különbözik minden más népétől, s a királyi rendeleteket sem tartják meg. Ezért nem válik javára a királynak, ha nyugton hagyja őket” (Eszt 3,8).

...a második helyet foglalja el a birodalomban, tudtomra adta [Ámán – TPP], hogy a föld minden törzse között *szétszórtan* él egy izgága nép, amely törvényeivel minden néppel ellentétben áll, állandóan megveti a király rendeleteit, s így akadályozza, hogy mindenki megalégedésére kormányozzuk a birodalmat (Eszt 3,d).

Szétszórlak benneteket, mint a pozdorját, amelyet felkavar a pusztaszele (Jer 13,24).

Aztán kiszolgáltatta őket azoknak az országoknak, amelyek körülöttünk vannak, hogy megvetés és gyalázat tárgya legyenek körös-körül minden nép körében, ahova *szétszórtá* őket. (Bár 2,4.)

Ha nem hallgattok szavamra, akkor ez a megszámlálhatatlan nagy sokaság kis maradékká zsugorodik össze a népek között, ahová *szétszórom* őket (Bár 2,29). [Kiemelés – TTP.]

Az idézetek szerint az Úr a zsidókat büntetésként nemcsak *szétszórtá* a körülöttük levő országok, nemzetek, népek közé, hanem városaikat is lerombolta (pusztává téve országukat), s a megvetés, a gyalázat tárgyává tette őket. Mindehhez még az a fenyegetettség is társult, hogy a *szétszórtatás*ban nemcsak kevesen maradnak meg, hanem identitásukat is elveszítik, mert olyan kőből és fából való isteneket kell szolgálniuk, akiket nem ismertek. Az idézett szövegrészek tehát pontosan megfelelnek a fogalom fentiekben megfogalmazott kritériumainak.

A fentiekben leírt helyzet napjaink viszonyai között annak az állapotnak felel meg, amikor egy népet vagy annak egy részét menekülésre kényszerítenek, vagy valamilyen természeti katasztrófa következtében menekülésre kényszer-

rült, akiket szétszórtak, lakóhelyükről elüldöztek. S ez a meghatározás, értelmezés lehetőséget ad számunkra ahhoz, hogy a fogalmat egyaránt vonatkoztathassuk azokra, akiket szétszórtak, azaz lakóhelyükről elüldöztek, és azokra is, akik saját elhatározásuk következtében más közösség tagjai közé kerültek (vándoroltak).

Lényegében a következő bibliai szövegeknek is, igaz az ellenkező oldalról, de ugyanaz a tartalmuk, vagyis az Úr, miután Izrael népének megbocsátott, a szórványokban élőket összegyűjti. Az idézett szövegek egymást erősítve ugyanarról szólnak, a szétszórtak egybegyűjtéséről, a szórványállapot megszűnéséről. Ez pedig, mint olvashatjuk, nem jelent mást, mint a szétszórtság, a más népeknek történt alávetettség megszűnését, a 12 törzs közös életét, Izrael földjének visszaszerzését, Jeruzsálem birtokbavételét s pusztasággá vált hegyvidéki területek benépesítését.

Jakab, Istennek és Urunknak, Jézus Krisztusnak szolgája üdvözetet (küld) a *szórványokban* élő tizenkét törzsnak (Jak 1,1).

Ezért mondd meg nekik: Ezt mondja az Úr, az Isten: „Összegyűjtelek benneteket a népek közül, egybegyűjtelek minden országból, ahová *szétszóródtatok*, és nektek adom Izrael földjét” (Ez 11,17).

Most azonban, hogy újra Istenükhöz tértek, visszajöttek *szétszórtságukból*, azokról a helyekről, ahová elszéledtek, újra birtokba vették Jeruzsálemet, ahol templomuk található, és benépesítették a hegyvidéket, amely pusztasággá vált (Jud 5,19).

Szétszórtságunkból vezess bennünket újra együvé. Szabadíts meg minket a pogány népek szolgaságától! (2Makk 1,27.)

Az Úr, a te Istened változtat sorsodon, megkönyörül rajtad, s újra egybegyűjt a népek közül, akik közé *szétszórt* az Úr, a te Istened (MTörv 30,3).

Megbüntet benneteket vétkeitekért, de meg is könyörül rajtatok, és összegyűjt titeket a népek közül, amelyek közé *szétszórt* benneteket (Tób 13,5).

Főlemeli zászlaját a nemzetek előtt, és összegyűjti Izrael menekültjeit, a föld négy széléről összeszedi, akik Júdából *szétszóródtak* (Iz 11,12).

Abban az esetben, ha a diaszpórát a szétszórtan élő személyek közösségként (összességként) definiáltuk, s erre az idézett szövegek lehetőséget adnak számunkra, akkor az a fogalom újabb értelmezési lehetőségét biztosítja számunkra. Ebben az esetben ugyanis a szétszórtságban levők közösséget alkotva, közösségként élnek más közösségek területén. Ebben az összefüggésben azonban meg kell fogalmazni azokat a kritériumokat és feltételeket s azo-

kat a kereteket is, amelyek alapján a szétszórtságban élőket közösségként definiálhatjuk, határozhatjuk meg. Ez viszont nem mond ellen annak, hogy a diaszpóra, a szórvány fogalma ne foglalja magában mindazokat a személyeket, akik anélkül, hogy közösségbe szerveződnének vagy szerveződhettek volna, szétszórtságban élnek.

A legújabb kori vándormozgalom folyamataival foglalkozó szociológiai szakirodalomban használt diaszpóra, szórvány fogalomnak elengedhetetlen eleme a migráció. *Azaz diaszpóráról/szórványról csak migráció esetében lehet beszélni.* Diaszpóra tehát nemzetközi vándorlás következtében jön létre, alakul ki, s bár a zsidóság esetében a szövegösszefüggésből arra következtethetünk, hogy az Úr eredeti szálláshelyükről valamennyiőjüket szétszórta, ennek ellenére a diaszpóra kialakulása nincs összefüggésben a szétszórta számával. Némi nagyvonalúsággal tehát azt mondhatjuk, hogy a bibliai és a jelenlegi fogalomhasználat között nincs különbség. A zsidó diaszpóra mai fogalmainkkal szólva kényszervándorlás, menekülés, a „migráció”, a „nemzetközi vándorlás” sajátos alelete következtében jött létre. A menekülés során ugyanis, még abban az esetben is, ha nem spontán, természetes módja a vándorlásnak, a menekülő országhatárt keresztes vándorlása során.

Mindezek után akár költőinek is tűnhet az a kérdés, hogy lehet-e magyar *diaszpóranak/szórványnak* nevezni a szomszédos országokban élő magyar nemzetiségű horvát, román, szerb, szlovák, szlovén, ukrán állampolgárok közösségeit. Amennyiben az I. világháború előtti állapotokra gondolunk, akkor a Magyar Királyság keretei között magyar diaszpóráról nem lehetett beszélni.⁴ Ebben az időszakban a tengeren túli magyar diaszpóra mellett szórványban éltek magyarok Ausztriában, Romániában, Horvátországban. Vagyis mindazok, akik külföldre vándoroltak, a magyar diaszpórát gyarapították. De szórványban élhettek a Magyar Királyság keretei között is, amennyiben belső vándorlás keretében szülőhelyükről más nemzetiség által lakott területre vándoroltak. Kérdéses azonban, hogy az I. világháborút lezáró békedöntés értelmében külföldre „került” magyar nemzetiségűek közösségeit értelmezhetjük-e diaszpóranak, vagy sem. S ezt a kérdést természetesen abban az összefüggésben is meg lehet fogalmazni, hogy az I. világháborút lezáró békedöntés értelmében külföldre „került” magyar nemzetiségűek leszármazottjainak közösségeit szórványnak tekinthetjük-e, vagy sem.

Megállapítható, hogy azoknak a külföldre „került” magyar közösségeknek a létrejöttében, amelyekről a fentiekben szó esett, a *migráció*, amely a diaszpóra kialakulásában meghatározó, *nem játszott szerepet*. Éppen ezért az I. világháború után a szomszédos országokhoz csatolt, továbbra is saját szülőföldjükön élő és életüket ugyanazon földrajzi keretben folytató magyarok és leszármazottjaik közösségei nem szórványok. Ennek megfelelően a szomszédos országok magyarok által lakott területein élő magyarokat, még akkor is, ha

⁴ Lásd Tóth Pál Péter 1999, 272, illetve az *Erdélyi Múzeum*, 2000, 3–4. számát, melyben a könyvhöz kapcsolódó konferencia anyagai láttak napvilágot.

Magyarországtól távol is élnek, nem tekintjük magyar szórványban élőknek. S ez vonatkozik minden olyan élethelyzetre, amikor egy adott településen élő magyarok nem belső vándorlás eredményeként ékelődtek be a román, az ukrán, a szerb stb. nemzetiségűek közé. Annak pedig, hogy saját szülőföldjükön kisebbségbe (s nem szórványba!) kerültek a magyarok, más, például a román nemzetiségűek bevándorlása, majd e példánál maradva a magyarok és a románok eltérő népességfejlődése stb. volt az oka. Azt, hogy valójában hány településen jött létre úgy magyar szórvány, hogy egy román, szerb, szlovén, ukrán lakosságú faluba valamilyen ok következtében magyarok települtek be, vagy hogy az elmúlt századok során hány magyar lakosságú településen csökkent oly mértékben a helyben lakó magyarok száma, hogy a betelepülő románok, szerbek, szlovénok, ukránok kerültek többségbe, fel lehetne tárni. Ezekben az esetben természetesen egészen más helyzetről van szó, mint amit a békedöntések hoztak létre, és természetesen fel lehet tenni a kérdést, hogy abban az esetben, ha a közösség tagjai nem szétszórás, szétszóródás, szétszórás következtében kerültek „szórványba”, lehet-e diaszpóráról, szórványról beszélni?

Megítélésünk szerint igen, s ez egyben azt is jelenti, hogy ezekben az esetekben a migrációt nem tekintjük a diaszpóra/szórvány fogalom elengedhetetlen elemének. Éppen ezért diaszpóráról/szórványról beszélhetünk akkor is, ha egy közösség tagjainak (leszármazottainak) sorsa helyben maradásuk ellenére vagy éppen annak következtében lesz „szétszórás”, „szétszóródás”. Ebben az esetben nem a közösség tagjainak migrációjára, hanem a betelepülők s a többségbe került betelepülők közösségére helyeződik a hangsúly. Azaz diaszpóra/szórvány jöhet létre akkor is, ha azok, akik diaszpórába/szórványba kerültek, úgy szakadtak ki abból a közösségből, amelybe beletartoztak, hogy nem „mozdultak”, vagyis helyben maradtak. Ez a folyamat a szomszédos országokban élő magyarok szórványosodásának „alapeseete”, amely a magyarok által lakott településeket és térségeket országonként eltérő formában és mértékben egyaránt érinti. Ezek a folyamatok jelenleg a legegységesebben Délvidéken játszódnak le, ahol horvát s részben bosnyák területekről elmenekült szerbek „lazítják” az ott élő magyar közösségek „szöveteit”.

Az eddigiekkel összefüggésben nem kerülhető meg egy dolgot kapcsán az a kérdés, hogy „használható-e a diaszpóra fogalma a határon túli magyarság Magyarországhoz való viszonyának jellemzésére”, illetve, hogy „alkalmazható-e a diaszpórafogalom a határon túlról Magyarországra települő magyarságnak a határon túli magyar társadalomhoz való viszonyának jellemzésére?”⁵

Sik Endre szellemes és elgondolkoztató gondolatmenete végén az első kérdéssel kapcsolatban megállapítja, hogy a magyar diaszpórapolitika szereplői a Kárpát-medencén belül élő magyarságot nem tekintik a mai Magyarország diaszpórájának. Ezt az álláspontot egyelőre önmaga számára is célszerűnek tartotta elfogadni, mert mint megfogalmazta: „elméletileg nem lenne helyes a diaszpórafogalmat ebben a kontextusban alkalmazni, hiszen létrejöttében a

⁵ Sik Endre 2000.

migráció hiánya a szakirodalom egyetlen konszenzuálisnak tekinthető elemét is kikezdené, s ez nem lehet célunk”.⁶ Ennek és egyéb általa felsorolt tények ellenére mégis „a határon túli és Kárpát-medencei magyarság (Magyarországhoz mint soha el nem hagyott anyaországhoz való) diaszpóra jellegű kapcsolódásának lehetőségét továbbgondolásra alkalmas hipotézisnek” ajánlja.

A második kérdésre adott válasza már egyértelmű. A határon túlról Magyarországra érkezők szociológiai jellemzői alapján ugyanis úgy látja, hogy ez a kör igen sajátos diaszpórának tekinthető.⁷ Felvetődik azonban a kérdés: amennyiben az I. és a II. világháborút lezáró békeszerződések nem darabolják fel a Magyar Királyságot, akkor vajon ez a fogalom Pozsonyban, Munkácson, Kolozsvárott, Újvidéken vagy éppen Zágrábban élőkkal kapcsolatban vajon felmerült volna-e? Vagy felvetődhetett volna-e a diaszpóra fogalma azokkal kapcsolatban, akik 1918 előtt a fent említett városokból költöztek a mai Magyarország bármelyik településére? Feltételezhetően nem, hiszen abból, hogy valami hasonló jellegű vagy szociológiai jellemzői azonosak, nem szükségszerűen következik azonosságuk.

A továbbiakban röviden már csak arról szeretnénk szólni, hogy melyek azok a (társadalmi) jelenségekgyüttesek, amelyek a szórványjelenséghez kötődnek. Ezzel összefüggésben mindenekelőtt az etnikumok együttélését, a többség-kisebbség és kisebbség-többség viszonyát emelnénk ki. Hangsúlyozni kell a jelenség szubjektív, tömegpszichológiai hátterét, motivációit is. Mindezekkel együtt szükségszerűen felmerül az asszimiláció és a természetes beolvadás folyamatának, valamint az azonosulás és az erőszakos elnemzetlenítés kérdése. Tekinthejtük-e a szórványt szeparált, izolált csoportnak, illetve hogy a szórványhelyzet mennyiben jelent izoláltságot (szeparáltságot), mennyiben különít el vagy integrál? Az izoláltság az egyén és a közösség számára egyaránt okozhat elbizonytalanodást, szorongást, amelynek számos következménye van. Hatással van a szórványban élők tudatos vagy spontán, tudattalan érték-váltása, identitásváltása, melynek egyik látványos eredménye a nyelvvesztés vagy nyelvváltás. Nehezen dönthető el, hogy például ezekben az esetekben mennyiben önként vállalt vagy rákényszerített, kikényszerített helyzetről beszélhetünk. A szórványba került csoport és környezete kölcsönhatása keretében következik be a többséghez való igazodás, alkalmazkodás különböző formái, az új többségű közösség mintáinak átvétele, a többség véleményének befogadása, elfogadása s az a folyamat, melynek eredményeként az egyén „feladja” önmagát, vagy „szembefordul” önmagával. S mindebben a lejátszódó folyamatok véletlenszerűségéről és szükségszerűségéről sem feledkezhünk meg.

⁶ Sik Endre 2000, 166.

⁷ Sik Endre 2000, 170.

Irodalom

Akadémiai kislexikon, I–II. 1994. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Sik Endre 2000. Kezdetleges gondolatok a diaszpóra fogalmáról és hevenyészett megfigyelések a diaszpórakoncepció magyar nézőpontból való alkalmazhatóságáról. In Sik Endre – Tóth Judit (szerk.): *Diskurzusok a vándorlásról*. Budapest, MTA PTI – Migrációs Kutatóközpont, 157–184.

Tóth Pál Péter 1999. *Szórványban*. Budapest, Püski Kiadó.

Új magyar Biblia. 1997. Budapest, Szent István Társulat Kiadója.